

DIŠPUTÁCIE - OBČAN A SPOLOČNOSŤ

Na úvahu **Občan a spoločnosť**, uverejnenú v čísle 1/97 sme dostali odpovede nielen zo Slovenska, ale aj z Ukrajiny, Kanady a USA. Okrem týchto reakcií tu nájdete aj slávny list černošského bojovníka za ľudské práva Martina Luthera Kinga z Birminghamskej väznice. King v ňom zdôvodňuje, prečo ako mierumilovný kresťan môže s čistým svedomím podporovať občiansku neposlušnosť voči zákonom, ktoré sú nespravodlivé.

OBČAN A SPOLOČNOSŤ

Príčinou dnešnej krízy na Slovensku je absencia akéhokoľvek dialógu či komunikácie medzi politiky rozdelenými stranami. Bez dialógu nemožno nájsť kompromis, nemožno stanoviť pravidlá politickej hry, a preto nie je možné zaujať neutrálnu pozíciu. A tak jednotlivci v momente, keď otvorí ústa a vyjadrí svoj postoj, je okamžite zaradený na jednu alebo druhú stranu. Neexistuje štrbinka, v ktorej by mohol ostať nestranný a stáť mimo hry. Neutrálnu pozíciu môže človek zaujať len tam, kde dve strany spolu rokujú. Nestrannosť sa neopiera o súbor doktrín tak, ako ich majú liberálne, fašistické či komunistické ideológie.

O čom konštruktívne debatovať s jednotlivcom na Slovensku, keď je celkom pravdepodobné, že zdravý rozum ešte dlho neprenikne jeho hranice a z rôznych prozaických dôvodov nie je vítaný solídnu väčšinou spoločnosti? Debatovať o forme prežitia, úniku, či konfrontácie v takomto prostredí alebo o spôsobe vedenia dialógu s hluchými? Ako sa zachovať, ak väčšina je apatická k fungovaniu demokracie a masťný hrniec znamená viac ako fungujúci právny štát; ak opäť väčšina (hoci aj v inom zložení) sa bojí otvoriť ústa a má strach?

Vyzývať v dnešnej situácii niekoho na hrdinské činy vyznieva ako moralistické poučovanie. Riziko, plynúce z vlastného postoja a počínania, si musí každý zväziť sám. Spolčiť sa s mocou - tak ako vždy a všade - však znamená stratu nezávislosti, ba neraz aj vlastnej tváre. Stiahnuť sa do seba, ostať apatický aj proti vlastnému svedomiu voči veciam verejným, nie je príliš dôstojné a ubíja ľudskú psychiku. No nie je tiež jednoduché postaviť sa proti názoru väčšiny a len zriedka tak urobí človek, ktorého sa jej pôsobenie priamo nedotýka a ktorý koná len z princípu. Riziko je značné, pretože predstavitelia väčšiny ho môžu nazvať nedemokratom a do určitej miery právom; alebo ho nazvú frustrovaným večným rebelom, bažiacim po moci (aj takí sa nájdú), alebo ho obviňujú z nenaplnených ambícií; prinajlepšom ho vysmejú ako Dona Quijota bojujúceho naivne s reálpolitikou 20. storočia.

Naše storočie nie je čierno-bielym svetom a niet v ňom miesta na hrdinstvá a radikálne morálne sudy. Vždy sa musíme pýtať, akým právom, na základe akých motívov ten či onen odsudzuje druhého. Čo sa na prvý pohľad zdá ako kolaborácia so zlom, môže byť výsledok šikovnej práce zla, ktoré vtiahlo do svojich spárov nevinných ľudí.

O miere a povahe angažovanosti jednotlivca v spoločnosti (a o tom, že na tieto otázky niet jednoduchých odpovedí) sme sa mohli zamyslieť pri čítaní článkov v čísle 1/97 časopisu **KRITIKA & KONTEXT** týkajúcich sa filozofa Martina Heideggera. Geniálny filozof, ktorý sa na čas zaplietol so zlom, vytvoril filozofické dielo, ktoré ovplyvnilo väčšinu mysliteľov 20. storočia. Napriek tomu - aspoň v istom období v očiach mnohých - zlyhal ako človek a ako občan.

Vášnivá debata o Heideggerovi a nacizme prerástla na Západe do obrovských rozmerov a niektorých ľudí celá dišputácia bytostne otravuje a nudí. Jedni ním pohrdajú, druhí oddeľujú jeho politický postoj od filozofie. Prví vidia prepojenosť, neoddeliteľnosť myslenia, práce v abstraktnej či exaktnej vede od občianskeho postoja. Druhí sú indiferentní alebo bagatelizujú osobné zlyhanie a obdivujú Heideggera ako kľúčového moderného mysliteľa.

Celé pojednanie o Heideggerovi svedčí o tom, že politický postoj a občianska statočnosť nie sú v žiadnom prípade priamo úmerné mozgovej kapacite jednotlivca - génius je rovnako náchylný zlyhať ako každý iný občan. Každá ľudská bytosť má rovnakú možnosť a povinnosť zaujať postoj voči daniu v spoločnosti. Či to ako povinnosť cíti, o tom rozhodne jej svedomie; či bude mať právo rozhodnúť sa slobodne, to záleží od konania všetkých občanov a to je podstatné.

V čísle 2/96 časopisu **KRITIKA & KONTEXT** sme sa pýtali na postoj a zodpovednosť intelektuálov voči spoločnosti. V dnešnom prechodnom období, keď štruktúra demokracie funguje, ale duch chýba, bolo by neprístojné a nedemokratické povedať, že táto otázka sa týka len niekoľkých „vyvolených“ a „povolaných“. Dnes je zodpovednosť na pleciach všetkých občanov - viac ako za socializmu, kedy bol občan bezmocný voči systému; viac ako vo fungujúcej demokracii, kde demokraciu garantuje tradícia, občianske vedomie a štruktúra rozdelenia politickej moci. V prechodnom období je riskantné správať sa ako občan. Pýtame sa preto, a nielen tých, čo žijú na Slovensku:

1) Brať hlas väčšiny ako demokratický imperatív a mlčať, akokoľvek to môže byť v rozpore so svedomím a vedomím? Rešpektovať teda danú situáciu až do najbližších volieb?

2) Mávnuť rukou a zanevrieť na veci verejné - povedať si, že politika je aj tak „veľké svinstvo“ a vlastne je jedno, v čo verí väčšina (dav) a kto je pri moci? Utiahnúť sa do svojho súkromia alebo do svojej profesie?

3) Rozhodnúť sa, že má zmysel postaviť sa za zásady, ktoré človek považuje za základ demokracie a právneho štátu, mieru slušnosti a tolerance? Nenechať sa odradiť aj po prvej prehre a chápať demokraciu nie ako boj o prvé a posledné víťazstvá, ale ako dlhodobý proces?

Teoreticky by odpoveď na tieto otázky mala byť jednoznačná, no prax je vždy zložitejšia, hlavne keď je spoločnosť v kríze. V každom prípade sa nad takýmito otázkami zamyslieť musíme - na Slovensku urgentne, inde kedykoľvek.

Samuel Abrahám

ALBERT MARENČIN

1) Nemyslím si, že by stokrát opakovaná a hoc aj parlamentom schválená lož bola pravdou, ani že by sto hlu-pákov vydalo za jedného mudrca - inak povedané, že by fyzická prevaha bola nutne aj prevahou mravnou a že by teda väčšina mala nutne pravdu a v mene takejto matematickej pravdy bola povolaná vládnuť menšine. Myslím, že takéto matematické chápanie demokracie je v priamom protiklade k jej duchu, ktorého výrazom je jednota morálky a politiky, čiže právny štát. Kde niet takejto jednoty, nemožno hovoriť o demokracii. Preto hlas väčšiny sám o sebe nie je pre mňa tým „demokratickým imperatívom“, ktorému by som sa mal podriaďovať a ktorý by som mal za všetkých okolností poslúchať - a preto nerešpektujem „danú situáciu“ v tom zmysle, že by som mlčal aj vtedy, keď mi môj mravný cit káže hovoriť.

2) Je nešťastím pre celú spoločnosť, ak sa politika stane veľkým svinstvom - čo nie je také zriedkavé - ale aj tak by som všetky politické sily a všetkých politikov nehádzal do jedného vreca. A hoci každá vláda a politická moc vládne mocenskými prostriedkami, čiže násilím, predsa mi nie je ľahostajné - a podľa mňa nemalo by byť ľahostajné nikomu - kto je pri moci a hlavne, ako svoju moc uplatňuje, s akou mierou násilia, arogancie, spupnosti či pochopenia ju vykonáva.

3) Demokraciu nechápem ako dlhodobý, ale ako trvalý proces, či presnejšie ako trvalý zápas spoločnosti s miliónmi prekážok, drobných víťazstiev i veľkých prehier, pričom „zásady, považované za základ demokracie a právneho štátu“ by nemali byť dogmami, ani mocensky uplatňovanými zákonmi, ale iba akýmsi kontrolným meradlom celospoločenských ambícií a snažení - platným, samozrejme, pre každého jednotlivca. Som presvedčený, že vždy má zmysel hájiť to, v čom vidíme zmysel svojho života a svojej činnosti.

JIRÍ MELICH

Na druhou z otázek položených Samuelem Abrahámem je možné odpovedieť pomerně jednoznačně Ne, na treťú Ano. Prvá otázka je komplikovanejšia (možná trochu neuplná) a nechám si ju na koniec.

K druhej a tretej otázke. Stane-li se mizerie, ignorance a amoralita hrozbou či kolektívni zradou, zúfalství pocitových často hledá spásu spíš v alternativních (individuálních) terapiích než v zodpovědnosti a statečném politickém činu. To je bohužel zvlášť časté v naší části Evropy. Nemusí to mít vždy tragické následky a člověk si může zachovat osobní integritu a slušnost. Ne každý může být statečný, mít schopnost politického činu, téměř každý však může uplatnit základní principy občanství a lidskosti. Největší boje se nepochybně často odehrávají uvnitř, uvnitř vědomí a svědomí. Snad můžeme věřit, že marasmus většiny (jak ho mnoho lidí vnímá na Slovensku) nikdy nevyhladil ostrůvky zdravého rozumu, komunikaci mezi těmi, kteří jsou si vědomí a schopní širší zodpovědnosti. Zkušenost nás poučila, že komunikace uvnitř těchto ostrůvků je důležitá pro celou společnost, protože okolní patologie často bývá sebezničující (nelze však na její sebedestrukci spoléhat, samotný takový proces může mít tragický průběh i následky). Také se nesmíme sami obelhávat: ačkoli čistota srdce a úmyslu jsou důležité, vědomá i podvědomá strategie by měly být podrobovány neustálé sebereflexi. Nemůžu si odpustit připomínku: Samuel Abrahám poukazuje na příklad Bohumila Hrabala jako člověka, jemuž jeden případ kolaborace s totalitní mocí nemůže nic ubrat z velikosti a mravní čistoty. Myslím, že případ je poněkud komplexnější. Zdá se, že u Hrabala šlo o jistou naivitu (možná jen dobrotu srdce, již se přičítá proti něčemu bojovat) i chyby, které jsou lehce omluvitelné a odpustitelné, nejsou však nekritizovatelné.

Co se týče první části otázky, s případnou změnou vlády na Slovensku (t.j. dostane-li se nynější nekomunistická opozice k moci) se pravděpodobně některé parametry vztahů ve společnosti změní - některé méně, jiné více, jiné (zvlášť sociálně kulturního charakteru) se nezmění vůbec, alespoň v krátkém časovém měřítku. Respektovat tedy danou situaci až do nejbližších voleb? V jistém smyslu je to nutné. Je-li naděje, že volby mohou být v podstatě svobodné, nejlepší způsob a životní nutnost je se na volby (a povolební situaci) všestranně připravit. Tady jsme zároveň u otázky "techniky" politiky, kterou moralizující intelektuálové rádi podceňují. Zajistit co největší svobodu, objektivitu a transparentní voleb (včetně informačních zdrojů a mediálního pokrytí) je prvořadým úkolem demokratické opozice. To vše je ale jen začátek ještě dlouhé a komplikované cesty.

TEODOR MÜNZ

Demokracia ako mravný príkaz. Odpovedám kladne na tretiu otázku, ktorá znie: Má zmysel postaviť sa za zásady, ktoré človek považuje za základ demokracie a právneho štátu, mieru slušnosti a tolerancie? Myslím, že má. Prečo? Lebo z troch klasických foriem vlády, monarchie, aristokracie a demokracie, jedine demokracia zodpovedá dnešnej úrovni človeka v našej civilizácii. Potvrdzujú sa Hegelove slová, že vývoj speje od slobody jedného (monarchia) ku slobode všetkých. Cit pre vlastnú dôstojnosť sa v ľuďoch zobúdzajú stále viac, zbavujeme sa patriarchov v najrôznejších oblastiach života (dokonca aj predstavy patriarchálneho boha), priznávame si rôzne rovnaké prirodzené ľudské práva, umierajúcejmu pacientovi dávame možnosť rozhodovať o svojom živote a smrti, búrame rasové predsudky, sme za toleranciu atď. - slovom, vyvíjame sa k demokracii. Je to systém, ktorý jednoducho prináša doba, či chceme alebo nie.

Spája v sebe to prírodné, ktoré máme neodobúrateľne v sebe (ako je prirodzená nerovnosť a súťaživosť, „prirodzený výber“) a to spoločenské, ktoré si budujeme proti prírode (rovnosť pred zákonom, rovnaké možnosti pre všetkých, sloboda a nie anarchia, tolerancia a iné). Pravda, udržať správnu mieru medzi takýmito protikladmi, ktoré nami ustavične zmietajú, je veľmi ťažké. Problém je v narastajúcej slobode, ktorá sa rada zvrháva na anarchiu. Navyše, demokracia je taký tolerantný systém, že svojim nepriateľom umožňuje - napriek zákonu na svoju ochranu - legálne podkopávanie seba samej. Preto vyžaduje vzdelaného, morálne vyspelého, na vlastných nohách stojaceho občana. Teda: *Nebát se a nekrást!*

Práve preto je demokracia aj ideálom, ktorý sa sotva niekedy dosiahne, lebo vyžaduje zničiť v sebe diabla a zostať len anjelom. Preto sa jej však neslobodno vzdať. Lebo ideály nie sú na to, aby sa dosahovali, ale aby priťahovali. U nás sa jej neslobodno vzdať dvojnásobne. Pokrivkávame v nej a vývoj nás predbieha. Je morálnou povinnosťou všetkých, čo do nej vidia, otvárať oči polovidiacim, či dokonca nevidiacim.

OLEKSII PANICH

Ďakujem Vám, že ste ma vyzvali, aby som sa zúčastnil tejto diskusie. Problémy, ktoré ste načrtli vo Vašom článku, sú veľmi dôležité, aspoň pre krajiny v post-sovietskej oblasti. Priame „teoretické“ riešenia vyzerajú byť veľmi jednoduché. Závaží to však od teórie, o ktorej sa hovorí.

Podľa mňa si umenie spoločenskej aktivity intelektuálov predovšetkým vyžaduje poznať a zachovať mieru možného angažovania sa vo verejných záležitostiach a mieru spolupráce s politickou mocou. Hoci súhlasím s Tomom Darbym (**K&K 3/96**), že termín „intelektuáli“ je „príliš nepresný“, používam ho skôr ako najvšeobecnejšiu definíciu určitého pólu sociálnej štruktúry, než ako úplne definované spoločenské zriadenie. Domnievam sa, že tento problém je práve problémom miery, nie extrémov; každopádne, definitívne ma k tejto mienke priviedla moja vlastná skúsenosť pri aktivitách v ukrajinskom parlamente a na ministerstve školstva (zúčastnil som sa na rôznych zasadaniach, bol som členom rôznych komisií atď.).

Takýto postoj odkazuje na jednej strane na post-sovietsku tradíciu skúmania pojmu „miery“ v nemeckej klasickej filozofii. Som presvedčený, že bez tohto metodologického pozadia sa nedostaneme - a to ani „teoreticky“! - cez jednoduchý protiklad absolútnych extrémov (napríklad relativizmus alebo fundamentalizmus, ľahostajnosť alebo spolupráca atď.).

Jedna z týchto otázok znie: ako zjednotiť „prírodné právo“ jednotlivca s „prírodným právom“ spoločnosti ako celku? Jedným z úspešných pokusov o ich praktické zjednotenie bola *Deklarácia nezávislosti*; jedným z neúspešných pokusov boli hrôzy Veľkej francúzskej revolúcie. Ak sa pokúšame skúmať obidva tieto prípady naraz, môžeme dospieť k záveru, že sám pojem „prírodného práva“ na budovanie demokratickej spoločnosti nestačí. Tento pojem možno chápať odlišnými spôsobmi, vrátane úplne mytologického - veď kultúra Osvietenstva bola predovšetkým kultúrou „umelo vyrobených mýtov“ a dokonca aj „umelo vyrobených bohov“ (spomeňme „*Si le Dieux n'existait pas, il faudrait l'inventer*“ / „keby boh neexistoval, museli by sme si ho vytvoriť“ atď.). No nijaká „umelo vyrobená mytológia“, ani nijaká mytológia vôbec - vrátane mytológie jediného „prírodného práva“ - sa nemôže stať základom otvorenej spoločnosti a spolunažívania ľudí s odlišnými „vnútornými pravdami“ (veľmi jasne to ukazuje list profesora Pangla v **K&K 3/96**). Protiklad medzi „väčšinou“ a „mysliacou menšinou“ - ako aj protiklad medzi akýmkoľvek ľuďmi odlišných presvedčení - nemôže byť uspokojivo vyriešený na tejto úrovni.

Mali by sme teda predpokladať, že „samozrejmé pravdy“, proklamované v *Deklarácii nezávislosti* boli samozrejmými práve pre americkú spoločnosť ako celok, a to skutočne stačilo v daných konkrétnych historických okolnostiach - nezávisle od toho, či sú tieto pravdy rovnako samozrejmé pre nejaký iný ľud a pre inú dobu, alebo nie. Podobne sa zdá, že najväčším úspechom amerických otcov - zakladateľov nebolo vyzdvihnutie pojmu „prírodné právo“, ale vytvorenie použiteľnej formulácie spolunažívania a dokonca spolupráce ľudí v konkrétnej sociálnej praxi.

Nemôžeme očakávať, že teória a pojmy „samozrejmých právd“ a „prírodného práva“ nám v nejakom historickom prípade poskytnú pevný základ na objavenie najlepšieho spôsobu vzťahov medzi spoločnosťou (väčšinou) a osobnosťou (intelektuálom). Potrebujeme teda použiť iný metodologický základ, iný pružnejší prístup, aby sme vyriešili podobné problémy - prístup, ktorý by zodpovedal práve post-osvieteneckej situácii európskej kultúry. Podľa môjho názoru bola prvá rodina takéhoto metodologického pozadia vytvorená modernou filozofickou dialektikou (ktorá môže byť považovaná za určité pokračovanie sokratovskej tradície v nemeckej klasickej filozofii). Jeho druhú rovinu tvorí moderná filozofia dialógu (ktorá je pravdepodobne „najsokratovskejším“ smerom európskeho filozofického vývoja v 20. storočí).

Tento filozofický aspekt je nepochybne jedným z najvypuklejších rozmerov diskusie z **K&K 3/96** - a musíme ho zároveň brať do úvahy, keď diskutujeme o otázkach nastolených v **K&K 1/97**. Na druhej strane však musíme uznať,

že ani tá najlepšia teória nemôže zaručiť, že bude použiteľná všade a v každej dobe. Samozrejme, spektrum možných pozícií voči diskutovaným otázkam závisí v každom prípade od štruktúry konkrétnej spoločnosti - a od jej historicky možných zmien v blízkej budúcnosti.

Dovoľte mi uviesť jeden stručný príklad. V sociálnej štruktúre Ruského impéria - samozrejme vrátane sovietskej éry - jestvoval priestor pre „inteligenciu“, ktorá určovala svoju vlastnú verejnú tvár ako ustavičný oponent štátnej moci. (Sovietsky slogan „nová pracujúca inteligencia“ - ako súčasť štátneho mechanizmu - bol jasným *contradictio in adjecto*, ktoré odrážalo iba posledný pokus štátu zneškodniť svojho hlavného protivníka v imperiálnej spoločnosti). Nejestvoval však nijaký priestor pre „intelektuálov“, ktorí môžu čiastočne spolupracovať so štátnou mocou, no zároveň si od nej udržiavať odstup podľa vlastného osobného výberu. Jedinou možnou voľbou bolo buď slúžiť štátu (celkom formálne), alebo slúžiť priamo ľudu (a to úplne neformálne). Akýkoľvek pokus nájsť „strednú cestu“ v týchto historických okolnostiach zlyhával alebo viedol k rozštiepenému vedomiu „dvojitej morálky“.

Z tohto hľadiska bola kultúra Rusko-sovietskeho impéria skutočne kultúrou extrémnych protikladov - a bol to druh určitej historickej nevyhnutnosti. (Typologicky môžeme sovietsku oficiálnu kultúru definovať ako posledný modus kultúry ruského Osvietenstva, zodpovedajúci kultúrnej situácii vo Francúzsku po Veľkej francúzskej revolúcii). Ak by sme sa teraz mali vrátiť k pojmu „miery“, znamená to, že by sme mohli do štruktúry post-sovietskej (najmä ukrajinskej) spoločnosti zaviesť niektoré zmeny - práve tie, ktoré nám umožnia použiť „umenie miery“ nielen v teórii, ale aj v našej každodennej verejnej praxi.

Teraz sa vrátim k fenoménu demokracie a otvorenej spoločnosti. Chcel by som zdôrazniť, že pojem „miery“ považujem za jeden z pilierov tohto typu spoločnosti - spolu s pojmom „skeptickej úcty“, o ktorom sme diskutovali na konferencii v Budapešti (pozri prílohu **Artes Liberales** v tomto čísle. „Umenie miery“ je v určitom zmysle umením žiť v demokratickej spoločnosti - a ani jedno z týchto umení nemôže existovať bez druhého. V určitých prípadoch môže jestvovať miera súladu medzi ľuďmi odlišných presvedčení - a zdá sa že je to jediná cesta medzi Scyllou netolerancie a Charybdou ľahostajnosti. (Pokiaľ správne rozumiem, je to niečo podobné sokratovskej tradícii, ako ju opisuje Peter Sýkora v odpovedi v **K&K 3/96**). V iných prípadoch môže jestvovať miera spolupráce medzi „špinavou“ mocou a „čistými“ intelektuálmi. (Otázka z Vášho článku v **K&K 1/97**). Bez „miery“ však dosiahneme len dva nezlučiteľné extrémny a tie sú dnes „obidva horšie“.

ADAM YARMOLINSKY

Na otázky, nastolené vo Vašom poslednom čísle, sa odpovedá ťažko. Nie preto, že na ne možno odpovedať jednoduchým áno alebo nie. Je samozrejme, že by sme nemali mlčky prijímať vôľu väčšiny, nemali by sme ani zostávať ľahostajní voči veciam verejným, ale mali by sme sa skôr rozhodnúť, že úsilie stáť si za základnými presvedčeniami demokracie a vlády zákona predsa stojí za to. Problémy nastanú vtedy, keď máme poskytnúť svoje špecifické odpovede na špecifické situácie v rámci týchto dosť všeobecných okruhov.

Tieto problémy vznikajú preto, lebo okamžitá zásadná odpoveď môže byť pri presadzovaní princípu menej účinná ako odpoveď nepriama a nuansovanejšia. Max Weber ktorý rozlišuje etiku zodpovednosti a etiku konečných cieľov, rozoznal tento druh problémov: etika zodpovednosti skúma skutočné dôsledky politických konaní, ktoré vyvolávajú aj opozíciu zasiahnutých, kým etika konečných cieľov spolu s Martinom Lutherom vyhlasuje: „Stojím tu, lebo nemôžem inak“. Podľa Webera sa tieto dve etiky nevyučujú, ale skôr dopĺňajú a jednotlivca, ktorý začne konať na základe etiky konečných cieľov až keď zodpovedne zväžil všetky dôsledky svojich konaní, hodnotí Weber ako „povolaneho pre politiku“.

Je jasné, že nejestvujú všeobecné zásady pre politické rozhodovanie. Účasť na špecifických seminároch o politickom konaní je pre tých, čo študujú politický proces, fascinujúca a zároveň frustrujúca - fascinujúca preto, lebo možnosti sú nekonečné a frustrujúca preto, lebo konečné ciele sú rozptýlené po celom politickom priestore.

Keď bežný občan cíti, že účasť v politickom procese je už neznesiteľne frustrujúca, musí si uvedomiť, že to isté pocítuje aj politik, dokonca na najvyššej úrovni politického života. Americký prezident Harry Truman opisoval svoju prácu ako pokusy presvedčiť kolegov, aby urobili to, čo je v ich vlastnom záujme z dlhodobého hľadiska. Americkým

prezidentom od Abrahama Lincolna po Lyndona Johnsona vyčítali, že sú oportunisti. Výstižnejšie by však znelo, keby sme povedali, že nejaký cieľ presadzovali až vtedy, keď našli cestu, kde bola aspoň rozumná šanca, že k toľto cieľu povedie.

Práve zložitost' a neuspóriadanosť politického procesu v demokracii, náhodná povaha každého rozhodnutia si vyžadujú kladnú odpoveď na vaše tri otázky. Kladná odpoveď je nevyhnutná, aby sa tento proces udržal. Tvrdíte, že všetci občania majú zvláštnu zodpovednosť za účasť na politickom živote na počiatku budovania demokratickej spoločnosti. No ako vraví Robert Bellah a iní, vôbec nie je jasné, či dokonca aj ustálená demokratická spoločnosť môže žiť iba zo šekov a prebytkov. Aj takáto spoločnosť musí zdôrazňovať, že súhlasí so spoločnými ideálmi.

Kladné odpovede na vaše tri otázky sú podstatné ako nevyhnutný impulz demokratickému procesu. Bolo by však mylné myslieť si, že kladné odpovede poskytnú návod na fungovanie tohto procesu.

Chcel by som uviesť súbor nasledujúcich otázok, ktoré treba položiť, keď sa vytvára špecifické politické rozhodnutie - alebo keď jeho vytváranie zlyháva:

Ako môžu muži a ženy dobrej vôle vytvoríť fungujúcu väčšinu v nejakej záležitosti, ktorá by nesúperila s naším svedomím, ale by ho skôr stelesňovala? Ako môžeme zosúladiť rôznorodé záujmy (aj tie „nedobré“) tak, aby zodpovedali potrebám spoločenstva ako celku? Ako rozoznáme „zásadné“ princípy demokracie pri takomto špeciálnom rozhodovaní bez toho, aby sme stratili svoju fungujúcu väčšinu?

Tieto nové otázky môžeme však položiť až po jasnom „áno“ na vaše prvé tri otázky. No než tento súhlas odznie, treba trpezlivo a neľahko hľadať odpovede na ďalší súbor otázok.

Výrok Josepha Schumpetera, ktorý ste si vybrali ako motto, je dobrým začiatkom. Keď si človek uvedomí relatívnu platnosť svojho presvedčenia (a zároveň bude za ním „neochvejne“ stáť), musí uznať potrebu dialógu, prispôsobovania, rekonceptualizácie, aby politický proces v demokratickej spoločnosti fungoval v každom štádiu jej vývoja.

FRANTIŠEK NOVOSÁD

Otázky v **K&K 1/97** sú formulované sugesívne a tak každý, kto rešpektuje aspoň minimálnu mieru občianskosti, musí odpovedať jednoznačne. Teda: nie je správne konať v rozpore so svedomím, politike sa nemožno vyhnúť, má zmysel postaviť sa za zásady, ktoré človek považuje za základ demokracie... atď. Nevidím dokonca ani raz navždy daný rozdiel medzi teóriou a praxou, veď vo sfére politiky často (nie vždy) slovo a čin splyvajú, slovo je činom.

Teda všetko by malo byť jasné. Lež nie je. Totiž každá otázka má isté predpoklady, isté pozadie - a tam začínajú moje pochybnosti či vôbec „prijat“ takto sugesívne formulované otázky, teda či prijať interpretáciu slovenskej skutočnosti, ktorá je predpokladom otázok do dišputácie tohto mesiaca.

Nie som si istý, či na Slovensku máme problém s „väčšinou“, skôr si myslím, že problémy sú s menšinami, a to aspoň dva: „menšín“ (myslím tým tých politických) je priveľa, takže namiesto plurality tu často máme anarchiu alebo amorfú a časť týchto menšín sa „militarizovala“ a začala hrať hru eliminácie alebo aspoň „politického apartheidu“. Zároveň časť týchto militantných menšín sa naučila využívať „mechaniku“ politického systému a formálne demokratickému systému vnútila autoritatívne črty. Na spôsob, ako tieto menšiny, ktoré sa legálne stali väčšinou, postupujú, niet čo obhajovať. Faktom je, že neboli, nie sú a pravdepodobne ani nebudú schopné pripraviť Slovensko na vstup do Európskej únie. Do akej miery nesú vinu len tieto menšiny samotné, do akej miery je to vyústenie „logiky“ politického boja na Slovensku a do akej miery je to hra podľa istého scenára ponúknutého „zvonku“, nie som schopný posúdiť, zrejme ide o kombináciu všetkých spomenutých možností, pričom prvá je nepochybne dominantou.

To je však len jedna časť pravdy o situácii na Slovensku, možno dôležitejšia, nie však celá. Predsa len „moc“ už dávno nie je (a dúfam, že už nikdy ani nebude) homogénnou veličinou, jej základné zložky sa od seba oddelili a vnútorne sa diferencovali. Inými slovami, nech sa už o to vládna koalícia čo ako snaží, politická, ekonomická a kultúrna (ideologická) moc sa do značnej miery odpútali od seba a sotva sa budú dať „zjednotiť“. Toto „oddelenie“ moci je zároveň aj faktorom, ktorý limituje ich pôsobenie, predovšetkým pôsobenie politickej moci. Moc môže veľa, ani zďaleka však nemôže všetko a nemôže ani toľko, koľko by si priala. A aj keď závislosť na politike je veľká, oveľa väčšia než je zdravé, už dávno to nie je neprekonateľná danosť, ktorú možno len prijať alebo odmietnuť.

A i keď príliš veľa udalostí hovorí o tom, že sa u nás formuje autokratický režim, a autoritarizmus zhora je veľmi nepríjemná vec, jeho dôsledky môžu byť katastrofou, rád by som upozornil však aj na „autoritarizmus zdola“, ktorý sa dnes šíri predovšetkým zo sféry pracovno-právnych vzťahov. Najmä v menších firmách zamestnanec je fakticky bez akejkoľvek ochrany, vystavený svojvôli zamestnávateľa. Heslo „Je po voľbách, zvyknite si!“ (prvý raz ho vyslovil dnes opozičný politik) je možné len v spoločnosti, kde väčšina ľudí vie, že „Keď sa ti nepáči, môžeš ísť!“. Samozrejme, že väčšina ľudí vie, že môžu odísť, že moc tohto šéfa siaha len po prah jeho kancelárie, zároveň však vedia, že na inom pracovisku to bude tak isto. Samozrejme, je tu i možnosť „osamostatniť sa“, tá však asi nikdy nebude „väčšinovou“ možnosťou, väčšina z nás bude vždy niekde zamestnaná. Mne sa zdá, že tento „autoritarizmus zdola“ dnes rozleptáva spoločnosť aspoň tak ako „autoritarizmus zhora“.

S touto diferenciáciou a rozptylom moci súvisí aj otázka možností neutrality. V politike zásadne nemožno byť neutrálnym, predsa sa rozhoduje hlasovaním, ste za alebo proti, v konkrétnom kontexte aj zdržanie sa hlasovania, resp. vyhnutie sa hlasovaniu je rozhodnutím pre alebo proti. Zároveň si však myslím, že zdravo sa vyvíjajúca spoločnosť sa snaží vytvoriť zóny neutrality, teda zóny, kde sa ľudia nedelia podľa princípu priateľ/nepriateľ. Predovšetkým ekonomika, veda, náboženstvo, umenie a osobné vzťahy by sa mali usilovať dostať do tejto zóny politickej neutrality. To, že sa do nej nikdy úplne nedostanú vyplýva z fakticity života, pokiaľ sa však o to - za aspoň trochu priateľných podmienok - nebudú snažiť, tak výsledkom bude devastovaná krajina, v ktorej „neexistuje štrbinka, v ktorej by mohol ostať nestranný, je okamžite zaradený na jednu alebo druhú stranu“. To je však situácia totálnej občianskej vojny. Dokonca i v politike je minimum konsenzu nevyhnutnosťou, pokiaľ daná spoločnosť, daný štát chcú pretrvať.

Intelektuál by mal na moc pozeráť s istým odstupom, dokonca s opovrhnutím. Osobitne to platí na Slovensku, veď vyberáť si medzi demagógom koalíčným a demagógom opozičným nie je bohviečo.

Rád by som sa diferencovanejšie pozeral i na fenomén „spolčenia sa s mocou“. Áno, tento fenomén existuje, každý z nás by vedel vymenovať desiatky prípadov, keď sa neschopný človek dostal na významné pozície len preto, že sa včas pridal k víťazovi, resp. prípady, keď moc kryje neschopných alebo keď sa neschopní kryjú mocou. Tak isto i vzťah schopných k moci má často veľmi podivné podoby. I tam by však bolo treba diferencovať, veď koniec koncov všetci zamestnanci štátu (teda aj pracovníci akadémie a univerzity) sú „spolčení“ s mocou. Pozor však, mocou je i sila, ktorá vzdoruje teraz vládnúcej moci, i tam sa presadzuje „logika moci“, i tam dochádza k niečomu, čo by sme mohli nazvať „spolčovaním“ sa s mocou. Keď už zostaneme pri vede, je mysliteľný prípad (povedzme, že na Slovensku sa ešte nestal), že niekto si svojou politickou angažovanosťou (povedzme, že tentoraz opozičnou) privodí (najprv nevedomky, potom to však začína vedome využívať) status nekritizovateľnosti. Vieme, že sú prípady, keď každá kritika vedeckého výkonu niektorých ľudí bude posudzovaná ako politická záležitosť a to tak z jednej ako aj z druhej strany. K analogickým „zvratom“ môže dôjsť aj v umení, i tam sa stáva nielen to, že politická účelovosť sa priživí na estetickú hodnotu, ale i to, že estetická hodnota sa priživí na politickej účelovosti.

Nemyslím si, že by diskusia o transcendentálnej dedukcii kategórií alebo o Aristotelovej teórii emócií vyznievala dnes na Slovensku neprístoľne, banálne, alebo alibisticky.

(Príspevok uvádzame len v slovenčine, keďže sme ho dostali až po uzávierke.)